

ENTORN DE L'ANOMENADA «ORATIO ADMONITIONIS» HISPANA

Miquel S. GROS I PUJOL

L'any vinent farà quaranta anys que el malaguanyat P. Manuel Ramos, professor a la Facultat de Teologia de Granada, publicava l'obra que més l'ha donat a conèixer entre els investigadors de l'antiga litúrgia hispana.¹ El volum porta el títol de *Oratio admonitionis*, i el seu autor, modestament —la modèstia va ser sempre una de les moltes qualitats que feien molt agradable la seva persona—, hi afegí aquest subtítol: *Contribución al estudio de la antigua misa española*. El lector que conegui l'obra haurà pogut comprovar fàcilment que el volum és molt més que una «contribució» al tema. Es tracta, en realitat, d'un estudi profund, seriós, fins i tot ambiciós, en el bon sentit del mot, de la primera fórmula eucològica de la part sacrificial de la celebració eucarística hispana. A més, fins ara —en la meua coneixença— cap altra de les peces del *Liber missarum* hispà mai no ha merescut un estudi d'aquesta categoria, si exceptuem el que S. Jaramillo, l'any 1970, dedicà a la fórmula *post nomina* del mateix conjunt de pregàries.²

Cal reconèixer que el volum, al principi, passà força desapercbut, malgrat la importància que té, però després recobrà actualitat, perquè —segons sembla— tingué molta influència en l'equip de liturgistes que, a partir de l'any 1982, s'encarregà de la reforma del ritu toledà, dins les línies generals traçades per la constitució *Sacrosanctum Concilium* del Concili Vaticà II.

Un dels mèrits de l'obra de Ramos és haver analitzat una per una totes les primeres fórmules que encapçalen els conjunts eucològics o misses de pràcticament tots els llibres litúrgics hispanos i gal·licans. La llista, formada per 368 peces,³ és impressionant

1. Sobre la seva rica personalitat, vegeu la nota necrològica de J. ALDAZÁBAL, «El profesor Manuel Ramos», *Phase* 29 (1989) 87-88.

2. Sembla que aquesta tesi doctoral ha quedat inèdita, però la part més interessant es publicà en dos articles: S. JARAMILLO, «La funcionalidad litúrgica de la oración "Post nomina" en el antiguo rito hispánico» i «Los dípticos hispánicos», *Eclesiastica Xaveriana* 1 (1970) 52-138 i 2 (1970) 152-190, respectivament.

3. M. RAMOS, «*Oratio admonitionis*». *Contribución al estudio de la antigua misa española*, Granada 1964, pp. 174-217.

i ofereix un bon material d'estudi. A més, l'anàlisi del contingut i de la funcionalitat de cada una d'aquestes peces⁴ permet de tenir una bona visió global sobre les característiques internes d'aquest conjunt de peces litúrgiques.

Dels llibres litúrgics hispans sols dos manuscrits, el *Liber Mysticus* Silos 6, anomenat *Breviarium Gothicum*, i el *Liber ordinum* sacerdotal Silos 3 se li feren escàpols, però a favor de la rigorositat del treball de Ramos cal recordar que el *Breviarium Gothicum* no fou publicat fins un any després, en 1865, per Ismael Fernández de la Cuesta,⁵ i Marius Férotin ni en parla en l'apèndix del seu *Liber mozarabicus sacramentorum* en descriure els manuscrits litúrgics hispans de l'Abadia de Silos.⁶ Tampoc no pogué —com hem dit— utilitzar el *Liber ordinum* sacerdotal Silos 3, perquè no fou publicat fins l'any 1981 per J. Janini.⁷ En aquest cas, la notícia donada per Férotin tampoc no li hauria servit de gaire. Dels llibres litúrgics gal·licans, Ramos tampoc no tingué accés al Sacramentari palimpsest de München DLM 14429, publicat per L. Eizenhöfer com a obra pòstuma d'Alban Dold, precisament el mateix any 1964 en què apareixia publicada la seva obra.⁸ Mentre els dos primers volums —com veurem— podien haver-li fornit nous elements per a la seva recerca, el sacramentari gal·licà, per culpa de les nombroses llacunes en què ens han arribat moltes de les seves *Praephationes missae*, no li hauria pas servit de gaire.

Quaranta anys inviten a replantejar algunes de les qüestions que Ramos suscità amb la seva obra, i encara que el que direm, en alguns punts, discrepa de les solucions donades per ell, això no va pas en detriment d'aquesta ni de la seva qualitat de bon investigador. És precisament la seva obra la que ens ha portat a proposar aquests nous plantejaments, els quals, evidentment, també són discutibles. Tractaré tan sols dos punts: el nom que cal donar a la peça i la seva funcionalitat primitiva, és a dir la raó per la qual fou creada, independentment dels canvis, especialment en el seu contingut, que la normal evolució, progrés i adaptació dels ritus litúrgics poden haver-li ocasionat.

1. *El nom*

És prou sabut que, mentre els manuscrits de la tradició litúrgica gal·licana l'anomenen *Praephatio* i *Praephatio missae* o bé *Praephatio missae Natalis Domini*, per exemple, els manuscrits hispànics empen sempre, quan en porta, el mot *missa*, terme que amb raó, com ja diu Ramos, més aviat s'ha de referir a tot el conjunt dels textos eucològics de cada celebració eucarística que no pas a la seva primera peça. Ramos es nega també, amb molta raó, a continuar donant-li aquest nom i acut al *De ecclesiasti-*

4. Ibíd., 150-172.

5. I. FERNÁNDEZ, *El «Breviarium Gothicum» de Silos*. Archivo monástico, ms. 6, Madrid — Barcelona 1965.

6. M. FÉROTIN, *Le «Liber Mozarabicum Sacramentorum» et les manuscrits mozarabes*, Paris 1912.

7. J. JANINI, «*Liber Ordinum*» sacerdotal (Cod. Silos, Arch. monástico, 3), Silos 1981.

8. A. DOLD — L. EIZENHÖFER, *Das Irische Palimpsestsakramentar im CLM 14429 der Staatsbibliothek München*, Beuron 1964.

cis officiis d'Isidor de Sevilla per cercar-li un nom més antic, segurament més primitiu i que, a més, expliqui amb precisió la seva funcionalitat litúrgica.⁹

El text d'Isidor que explica una per una les set peces que componen la part eucològica de la celebració eucarística hispana, és força explícit, malgrat trobar-se condicionat en la seva presentació per l'esquema del número set, número que en tota la tradició judeo-cristiana és signe de plenitud i de perfecció. Tractant-se de l'acte més sublim i sagrat de totes les celebracions litúrgiques cristianes, el nombre d'oracions que s'hi utilitzen no podien ser pas menys ni més que set, encara que els manuscrits contenen nou oracions. En el *De ecclesiasticis officiis*, anomenat també *Libellus de origine officiorum*, escrit entorn de l'any 615,¹⁰ Isidor diu: «Prima eorundem oratio ammonitionis est erga populum ut excitetur ad exorandum deum.»¹¹ Cal, però, tenir present també que Isidor continua tot seguit explicant que la «Secunda invocationis ad deum est ut clementer suscipiat preces fidelium oblationesque eorum», deixant entendre que les dues peces estan íntimament unides. La primera és, doncs, una admonició al poble, feta pel sacerdot, a fi de moure'l a pregar Déu, mentre que en la segona el mateix sacerdot es dirigeix directament a Déu demanant-li que es digni acceptar les pregàries i les ofrenes que els fidels li adrecen. Es tracta evidentment del mateix esquema de pregàries de la tradició gal·licana, tradició que —com hem dit— dóna el nom de *Praephatio* al primer text, mentre que el segon gairebé sempre l'anomena *Collectio sequitur*, indicant així, amb el *sequitur*, la unitat de les dues fórmules.

Partint del text d'Isidor, Ramos proposa d'anomenar-la simplement *Oratio admonitionis*, nom que pràcticament s'ha imposat des que ha entrat en el nou missal hispànic de l'any 1991.¹² Cal reconèixer, però —almenys al nostre entendre—, que l'elecció no és gaire reeixida. De fet, fins i tot sembla contradictòria, perquè en l'antiga eucologia occidental, tant la hispano-gal·licana com la romana, una cosa és una oració i una altra una admonició, com molt bé Isidor ja indica en els dos textos anteriorment citats. Antigament totes les oracions eren sempre formades per una admonició més o menys extensa que indicava les intencions de la pregària, de vegades, però, reduïda al simple *Oremus*, seguida d'uns moments de silenci, amb genuflexió dels presents en els temps penitencials, i acabada amb la col·lecta o oració pròpiament dita, en la qual el president recull i presenta a Déu les súplikes de la comunitat. Això fa pensar que Isidor, que era un bon liturgista i que sabia bé el que es deia, en el seu text empra el mot *Oratio*, no en el sentit tècnic de pregària sacerdotal dirigida a Déu, sinó en el genèric de fórmula o bé de text litúrgic, com igualment dóna el nom d'oració a la *Post nomina* que textualment, en els testimonis més antics que es conserven, també només era una admonició.¹³

Per això crec que, si calia donar un nom a la primera fórmula eucològica hispana, hauria estat més correcte, entenedor i d'acord amb la tradició occidental d'anomenar-la simplement *Admonitio*, o bé *Admonitio orationis*, mots que concorden més amb el

9. S. ISIDORI EPISCOPI HISPALENSIS, *De ecclesiasticis officiis*, Turnholt 1989, CCL 113, p. 17.

10. A. DI BERARDINO, *Patrología, IV: Del Concilio de Calcedonia (451) a Beda. Los Padres latinos* (BAC 605), Madrid 2000, pp. 102-103.

11. Cf. n. 9.

12. *Missale Hispano-Mozarabicum*, Toledo 1991. La justificació del canvi es fa en els núms. 42-45 de la introducció, pp. 24-26 del volum.

13. Cf. n. 9.

Praephatio dels llibres litúrgics gal·licans, i que de vegades es troba en les oracions solemnes del Divendres Sant d'alguns sacramentaris medievals, com ara el Missal de Sant Ruf de la catedral de Tortosa.¹⁴

2. La seva funcionalitat litúrgica

La meticulosa anàlisi que Ramos fa de pràcticament totes les fórmules conservades de l'admonició, tant de les hispanes com de les gal·licanes, li permet de corroborar l'afirmació d'Isidor de Sevilla que es tracta d'una veritable admonició dirigida directament al poble a fi de fer-lo entrar en un ambient de pregària, l'*excitetur ad exorandum deum* citat anteriorment, cosa que és cert. Pel seu contingut, per altra banda, Ramos dedueix que l'admonició hauria deixat de ser l'invitatori sacerdotal de l'antiga *Oratio fidelium* hispana, després d'haver estat traslladada del final de les lectures a després del cant de l'ofertori, el *Sacrificium*, i hauria evolucionat de tal manera que més tard hauria adquirit caràcter oblatiu i ofertorial i alhora didàctico-parenètic en al·ludir al sentit de la festa en què s'utilitzava, segons afirma molt clarament en les conclusions, al final de la seva obra.¹⁵ En aquest punt, al meu entendre, Ramos arriba a unes conclusions no del tot exactes, per no dir errònies.

La raó d'haver arribat a aquestes conclusions rau potser en el fet que, en les seves recerques, Ramos deixa de banda un petit nombre de peces que no tenen res a veure amb el caràcter didàctico-parenètic de la majoria de les admonicions, i que tan sols inviten a pregar pel bé de l'Església, dels seus ministres i dels fidels de la comunitat cristiana, especialment dels més necessitats, però que precisament contenen les intencions de les dues versions del text de la primera part dels díptics, posada entre l'esmentada admonició i la col·lecta que els segueix, tal com s'ha conservat en el *Missale Mixtum* del cardenal Cisneros,¹⁶ textualment la més antiga, i en el *Liber ordinum* episcopal, Silos 4.¹⁷ Ramos tampoc no considera que aquests textos formin part dels antics díptics hispànics. Així, mentre que el primer l'anomena *Preces*, oblidant que l'expressió «in mente habeamus» del *Missale mixtum* és una de les més clàssiques dels díptics pròpiament dits, l'altre, el del *Liber ordinum*, el classifica entre les admonicions com un text més.¹⁸ Totes aquestes admonicions tan sols s'han conservat entre les misses *De quotidiano*, perquè els diumenges de després de la Pentecosta i de la festa de l'Epifania són l'indret on les litúrgies occidentals han conservat segurament els seus textos més antics —en certa manera es podria dir marginats— quan el progressiu desenvolupament de l'any litúrgic i del santoral propicià la creació de nous textos on s'evoquessin explícitament els diferents misteris salvífics de l'obra redemptora de Jesucrist i el testimoniatge de la Mare de Déu i dels sants.

14. M.- S. GROS, «El Missal de Sant Ruf (Tortosa, Arx. Cap., ms. 11)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 9 (1999) 256.

15. RAMOS, *Oratio admonitionis*, 147-148.

16. PL 85, col. 114.

17. JANINI, *Liber ordinum*, núm. 489.

18. RAMOS, *Oratio admonitionis*, 181, núm. 61.

Veure en el conjunt admonició-díptic-col·lecta restes de l'antiga *Oratio fidelium* hispana és també una cosa inversemblant, perquè, a més de deixar la celebració eucarística hispana sense cap díptic pel bé de l'Església, díptic que figura en totes les altres celebracions eucarístiques de les esglésies d'Orient i Occident, la litúrgia hispana hauria col·locat l'*Oratio fidelium* després de l'ofertori, atès que el seu cant ofertorial, molt encertadament anomenat *Sacrificium*, es troba abans. Cal tenir present que una cosa és l'*Oratio fidelium* i una altra els díptics, especialment el díptic pel bé de l'Església i dels seus ministres i fidels. És cert que en ambdós moments de pregària cal resar per l'Església i les seves necessitats, però el primer —l'*Oratio fidelium*— és la conclusió del servei de lectures, mentre que els díptics ja formen part del sacrifici eucarístic pròpiament dit, tant si, com en les litúrgies hispano-gal·licanes, es diuen abans de la pregària eucarística —la *Inlatio*— com si en la litúrgia romana es reciten dintre d'aquesta mateixa pregària, la *Prex* romana. Precisament aquesta duplictat de pregària per l'Església i les seves necessitats, posades tant juntes, només separades de fet per la presentació de les ofrenes sobre l'altar durant el cant del *Sacrificium*, segurament portà a la supressió de l'*Oratio fidelium*, excepte en el cas del Divendres Sant del ritu romà, on persistí, per tractar-se d'una sinaxi sense celebració eucarística. Que el tríptic admonició – díptic – col·lecta pertany més als ritus ofertorials que a l'*Oratio fidelium*, ja ho diu clarament el mateix Isidor de Sevilla quan —com ja hem dit—, en parlar de la col·lecta anomenada *Alia*, diu que el sacerdot prega Déu perquè accepti clement «preces fidelium oblationemque eorum».¹⁹

Les admonicions esmentades que hem identificat en els llibres litúrgics hispans, en les quals tan sols s'invita a pregar l'Església, pels seus ministres i pels seus fidels cristians, són aquestes quatre:

1. *Ad obtinendam domini misericordiam, fratres dilectissimi, tota mentis nostre dirigatur oratio...*

Liber missarum, núm. 1131: Missa IV *De quotidiano*²⁰

Liber ordinum sacerdotal, núm. 764: Missa I de les quatre que té *De quotidiano*

Breviarum Gothicum, núm. 323: Missa V *De quotidiano*

19. Sorpren que el nou Missal toledà, en l'*Ordo missae*, mentre diu clarament que els textos «Ecclesiam sanctam catholicam in orationibus in mente habeamus...» i «Offerunt Deo Domino oblationes sacerdotes...», nús. 21 i 23, respectivament, pertanyen als díptics, doni a tot aquest conjunt de pregàries el nom de *Intercessiones Solemnnes*, a la p. 66, i mani, en el núm. 19, que mentre es resin el sacerdot ha d'estar a la seva seu i no a l'altar. Hauria quedat molt més clar, entenedor i d'acord amb la tradició litúrgica dir que aquestes pregàries són simplement els díptics i manar que el sacerdot es trobi ja a l'altar, perquè els díptics sempre s'han de resar davant les ofrenes. És precisament quan les ofrenes són sobre l'altar quan el sacerdot ha de fer la memòria de l'Església, dels seus ministres i dels vius i difunts de la comunitat, com sempre s'ha fet en la litúrgia romana i en totes les litúrgies orientals. Que el sacerdot, en aquest moment, resti a la seva seu, fa pensar més aviat en el rés de l'*Oratio fidelium* i no en la recitació dels díptics. Cf. *Missale Hispano-Mozarabicum*, 66-69.

20. Utilitzem les edicions esmentades en les nn. 5, 6 i 7.

Missale Mixtum, PL 85, cols. 254-255: Missa III de després de l'octava de l'Epifania. Núm. 21 de la llista de Ramos

2. *Dei patris omnipotentis misericordiam, fratres karissimi, deprecemur, ut ecclesiam sanctam catholicam...*

Liber ordinum sacerdotal, núms. 798-799: Missa III *De quotidiano*
Breviarium Gothicum, núms. 243-244: Missa III *De quotidiano*

3. *Deum patrem omnipotentem, fratres karissimi, supplices exoremus pro fide ecclesiarum...*

Breviarium Gothicum, núm. 445: Missa VIII *De quotidiano*

4. *Deum qui ecclesiae suae fide et utilitate letatur, fratres carissimi, deprecemur...*

Liber missarum, núms. 1398-1399: Missa XI *De quotidiano*, copiada del manuscrit Toledo 35/4

Liber ordinum sacerdotal, núms. 813-814: Missa IV *De quotidiano*
Missale Mixtum, PL 85, col. 632: Missa III dominica després de la Pentecosta

No ens ha de sorprendre que només n'hàgim pogut identificar quatre, perquè abans que els textos de l'admonició es multipliquessin, en adaptar-se a les diferents celebracions de l'any litúrgic, cada *Liber missarum* tan sols en necessitava una amb la corresponent col·lecta conclusiva. Cal fixar-se també —com ja hem dit— que les quatre peces pertanyen a la secció de les misses *De quotidiano*.

L'última és força breu i, pel seu vocabulari, es veu que pràcticament s'inspira en l'eucologia romana. Deu ser, doncs, força tardana, però ens mostra que algunes esglésies de la península, malgrat els canvis obrats en la presentació d'aquesta admonició, continuaren fidels a la tradició més antiga. Les altres tres han de ser força antigues i segurament ens transmeten la contextura general de la peça tal com era al llarg dels segles v-vi.²¹ De totes tres, la que es presenta més completa és la segona; a més, té la peculiaritat d'anar seguida d'una col·lecta *Alia* que també sembla molt antiga. Com que la versió que n'ofereix el *Liber ordinum sacerdotal*, núm. 798, sembla bastant alterada, hem preferit de reproduir aquí la del *Breviarium Gothicum*, núms. 243-244, tal com la publica el seu editor:

21. Per un afegit al *De viris illustribus* d'Isidor de Sevilla, se sap que el bisbe Pere de Lleida «editit diversis solemnitatibus congruentes orationes et missas eleganti sensu et aperto sermone». Per desgràcia no sabem ben bé quan el bisbe Pere regí la seu lleidatana. Sembla, però, que cal col·locar-lo a la primera meitat del segle vi, quan a la Tarraconense l'Església es reorganitzà seguint el programa del bisbe Cesari d'Arle. Devia ser també en aquests anys quan s'hi introduí la moda de compondre els textos litúrgics «diversis solemnitatibus congruentes» Cf. C. CODOÑER, *El «De viris illustribus» de Isidoro de Sevilla*, Salamanca 1964, p. 31.

III° DOMINICO DE QUOTIDIANO MISSA

- 243 Dei patris omnipotentis miseridordiam,
fratres karissimi, deprecemur,
ut ecclesiam sanctam catholicam
et sacerdotibus
vel diversis gradus ministri
hos omnes secundum conscientiam
sibi placentem conservare dignetur.
Veniam peccanti populo tribuat,
humilis erigat.
oppressos absolvat,
hereticos ad veram catholicam
fidem revocet,
ignaris sapientie sensum infundat,
discordes pacificet,
in virginibus castitatem custodiat,
viduas defendat,
pupilos enutriat,
infirmis medicinam celestem condonet,
regibus sapientiam prestet,
tempora tranquilla et vitam perpetuam
omni populo petenti concedat. Amen.

ALIA

- 244 Respice, domine, misterii tui
omne consortium episcoporum in pace confirma,
presbiteros duplici honore sublima,
diacones angelorum splendore sanctifica,
lectores praedicationis ac meditatione
legis exercere,
exorcistas Spiritus Sancti virtute corrobora,
ostiarios vigiliorum comple sollertia,
viduas et pupilos
adque omnem plebem huius humillimum
tibi gregem clave ovili sancte custodiat,
ut desideria eorum a te cum electis
sacrificii istius puritate perveniant. Amen.

La lectura d'aquestes dues fórmules permet de comprovar que ens trobem davant uns textos estàndards, molt semblants en el seu vocabulari a les oracions solemnes romanes del Divendres Sant, de les quals fins poden dependre, i que poden servir per a qualsevol celebració eucarística de l'any litúrgic, on, en l'admonició i en la col·lecta, es prega per les necessitats de l'Església i dels seus membres, clerecia i laics. Són unes peticions que corresponen exactament a les intencions del primer díptic de la missa his-

pana. És cert que, en la versió del *Missale Mixtum*, els ministres no són esmentats, però sí que apareixen en la versió de la «Missa omnimoda» del *Liber ordinum* episcopal, núm. 489, en l'expressió «nobis remissionem et indulgentiam peccatorum concedat». Si ens fixem en el fet que la segona part dels díptics, la que esmenta detalladament els noms dels ministres, dels qui han fet les ofrenes i dels difunts i es fa memòria de la Mare de Déu, dels sants i dels més grans bisbes de l'Església occidental, que molt bé es podria dir «pels vius i pels difunts», va seguida per una altra admonició, la *Post nomina recitata*, també es pot suggerir que la primera part dels díptics, la que es presenta més de tipus general, en un estadi més arcaic del que ens han conservat els manuscrits litúrgics, podia haver estat col·locada també davant la primera admonició. L'ordre de les peces podria haver estat el següent:

<i>Ordre primitiu hipotètic</i>	<i>Ordre actual</i>
A Díptic general per l'església, els ministres i els fidels Admonició	Admonició Díptic general...
Col·lecta	Alia
B Díptic «pro vivis et defunctis» Admonició «Post nomina» Col·lecta	Díptic «pro vivis et defunctis» «Post nomina» «Ad pacem» ²²
Òscul de pau	Òscul de pau

Malgrat que proposem aquesta reorganització dels textos sense tenir cap base documental, hi ha raons que la fan força lògica. Això hauria tingut lloc quan la primera admonició prengué progressivament el to que ara té de ser una invitació a pregar tot recordant l'esdeveniment i el sentit de la festa que se celebra, seguint el tipus didàctico-parenètic esmentat per Ramos en la seva obra. Aquesta evolució la separà de la seva funcionalitat primitiva, de manera que ja no tenia sentit mantenir el primer díptic en el seu lloc primitiu; i, en canvi, posant-lo després de l'admonició, el text quedava encara acompanyat per la col·lecta primitiva que en aquest moment començaria a anomenar-se *Alia*. Per desgràcia, no sabem on la litúrgia gal·licana feia recitar aquest díptic pel bé de l'Església, però com que sembla que la *Praephatio* i la seva col·lecta mai no arribaren a separar-se, segons es pot deduir —com ja hem dit— del mot *sequitur* que sempre l'acompanya, cal pensar que es mantingué fidel a l'esquema de fer-lo recitar davant l'admonició, malgrat que aquesta seguí, com en la litúrgia hispana, el procés evolutiu d'incorporar-hi al·lusions al sentit de la festa del dia.²³

22. Sobre la transformació de la col·lecta de la *Post nomina* en la *Ad pacem*, vegeu M.-S. GROS, «Notes sobre les oracions “Post nomina recitata” i “Collectio sequitur” del Sacramentari gal·licà München CLM 14429», *RCatT* 9 (1984) 103-115.

23. Les admonicions d'aquest tipus en les quals només es faci pregar per l'Església, pels ministres i pels fidels, en els llibres litúrgics gal·licans són aquestes:

En la litúrgia hispana el canvi de lloc del díptic, en cas de ser cert, podria haver-se verificat en la gran reforma litúrgica de l'arquebisbe Julià de Toledo, vers l'any 680, quan aquest confeccionà els llibres tipus del *Liber missarum* i del *Liber orationum de festivitatis*.²⁴ Com que Julià tan sols fixà els textos dels cicles d'Advent, Quaresma i Pasqua i del Santoral, les antigues admonicions que només feien pregar per l'Església, la clerecia i els fidels se salvaren en el temps *De quotidiano* que les esglésies continuaren celebrant amb petits *libelli* litúrgics independents dels llibres de la reforma juliana.

En escriure aquestes notes no he volgut fer altra cosa que suggerir una nova hipòtesi de treball sobre la funcionalitat de l'admonició que encapçala totes les misses hispanes i explicar la raó de l'existència dels quatre formularis anteriorment citats, tot fent memòria del P. Manuel Ramos, que, aviat farà quaranta anys, amb la publicació de la seva obra *Oratio admonitionis*, obrí nous camins a l'estudi de l'antiga litúrgia hispana.

Miquel S. GROS I PUJOL
Arxiu - Biblioteca Episcopal
E - 08500 VIC (Barcelona)

1. «Oremus, fratres karissimi, unanimes adque concordis...», *Missal de Bobbio*, núms. 457-458: Missa dominical II. Cf. E. A. LOWE, *The Bobbio Missal*, Suffolk ²1991.

2. «Sempiternam dei maiestatem, fratres karissimi, dipraecimur...», *Missale Gothicum*, núms. 499-500: Missa dominicalis III i Fragment Anderson núms. 357²-358³: Missa dominicalis. Cf. L. C. MOHLBERG, *Missale Gothicum*, Roma 1961, i *Missale Gallicanum Vetus*, Roma 1958, respectivament.

3. «Suplicantes humili praece dei patris et domini...», Misses de Mone núms. 290²⁴-291²⁵: Missa III. Cf. MOHLBERG, *Missale Gallicanum Vetus*.

4. «Unanimes adque concordis, fratres karissimi, omnipotenti deo...», Milano, Bib. Ambrosiana, M 12 SUP, pp. 18*-19*: *Tempore Passionis*. Cf. A. DOLD, *Das Sakramentar im Schabco-dex M 12 Sup. der Bibliotheca Ambrosiana*, Beuron 1952.

5. «...simul gesta memoramus, rogemusque dominum nostrum ut inlustret aecclesiam...», München CLM 14429, núm. 42: «Ordo missae Aepiphaniae». Cf. n. 8.

24. Segurament fou també en aquest moment quan l'antic text de la institució de l'Eucaristia, «In qua nocte», va ser substituït pel text romà «Qui pridie» i quan l'oració que el segueix començà a anomenar-se «Post pridie», encara que, com testimonien els manuscrits litúrgics, el canvi del text no assolí d'imposar-se a les esglésies hispanes. Sobre això, vegeu M.-S. GROS, «Gaudence de Brescia témoin de la célébration eucharistique vers l'an 400», *Ecclesia Orans* 18 (2001) 370-371.

Summary

In 1964, Manuel Ramos, professor of the Facultad de Teología de Granada, published an important study on the first formula of the set of priestly prayers of the ancient Hispanic eucharistic celebration. He suggested it could be called «Oratio admonitionis» and he showed that, together with the other two pieces which follow afterwards in the manuscripts, they were the remains of the ancient Hispanic «Oratio fidelium». The author believes it would be better to call it «Admonitio» or rather «Admonitio orationis», and he demonstrates that this text already fully belongs to the first part of the Hispanic diptychs.